

УДК 021:004.63

Наталія Аксьонова,
наук. співроб. НЮБ НБУВ

ВІЛЬНИЙ ДОСТУП ДО ЕЛЕКТРОННИХ РЕСУРСІВ БІБЛІОТЕК

У статті приділяється увага питанням створення бібліотечних електронних ресурсів як одного з пріоритетних напрямів розвитку бібліотек, що істотно впливає на оперативність задоволення інформаційних потреб користувачів з метою підвищення якості наукових досліджень.

Ключові слова: бібліотека, вільний доступ, електронні ресурси, інформаційні ресурси.

Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій істотно впливає на організацію бібліотечної справи, а роботи, що пов'язані з науковою інформацією, кардинально змінюють методи відбору, зберігання, класифікації нової інформації. Тому на сьогодні одним із стратегічних напрямів діяльності бібліотечних установ, які вже набули статусу аналітично-дослідних організацій, є створення бібліотечних електронних ресурсів, що веде до зміни традиційних технологій комплектування фондів.

Сучасна бібліотека – це бібліотека, у якій ресурси представлені в цифровому форматі, з наданням оперативного, вільного доступу до широкого спектра інформації, як вітчизняних, так і світових електронних колекцій.

Соціальна цінність інформації, що є суспільним надбанням і багато в чому визначається масштабом її використання, у свою чергу, залежить від ступеня їх загальнодоступності [4], тому ще в 1996 р. у заяві ІФЛА на секції з комплектування та розвитку колекцій було наголошено, що саме бібліотекам належить перевага в забезпеченні доступу до електронної інформації. У ній також було вказано, що користувачам бібліотек мають бути надані такі можливості:

– читати, прослуховувати чи переглядати приватним чином у бібліотеці чи в режимі віддаленого доступу наявні у вільній торгівлі матеріали, використання яких захищено авторським правом;

– ознайомитися в режимі перегляду із загальнодоступними матеріалами, захищеними авторським правом;

– для приватного користування чи з освітньою метою, самостійно чи за допомогою бібліотекарів копіювати в дозволених межах електронні документи, захищені авторським правом.

Актуальність і проблематика формування електронних ресурсів як одного зі стратегічних напрямів в інформаційно-бібліотечній діяльності, шляхи їх вирішення, забезпечення умов вільного використання висвітлюються в статтях таких учених, як Л. Костенко, Н. Самохіна [5], Г. Шемаєва, Я. Шрайберг, Т. Ярошенко. Підкреслюється їхній вплив на процеси наукової комунікації, тому що «для науковців надзвичайно важливим є доступ до глобальних знань, адже лише за умов постійного аналізу вітчизняних та зарубіжних публікацій можливе створення нового знання» [7].

На державному рівні прийнято ряд документів, у яких визначається необхідність «забезпечення вільного доступу населення до телекомунікаційних послуг, зокрема до мережі Інтернет, ІКТ та інформаційних ресурсів» [2], «вільного отримання та поширення інформації, крім обмежень, встановлених законом» [3]. Це Постанова ВР України «Про Рекомендації парламентських слухань з питань розвитку інформаційного суспільства в Україні» (2005); Закон України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» (2007), Закон України «Про доступ до публічної інформації» (2011); Державна програма створення єдиної інформаційної бібліотечної системи «Бібліотека-XXI»; Закон України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» (2011) та ін.

Як уже зазначалось, створення бібліотечних електронних ресурсів, формування електронних бібліотек є не тільки одним із пріоритетних напрямів розвитку бібліотек, а ще й відповідальним, тому що бібліотека як провідник до інформаційного простору бере на себе функції організатора, вирішуючи проблеми програмно-технічного забезпечення в поєднанні з прийняттям таких рішень: які види інформаційних ресурсів повинні бути представлені в повному обсязі на бібліотечному сайті, їхній формат, опис, управління, оновлення, з однією метою – задля якісного забезпечення освітянських, професійних, наукових потреб читачів.

Враховуючи ці умови при визначенні та формуванні електронних інформаційних ресурсів, має бути застосована така стратегія:

- при формуванні електронних ресурсів джерелами інформації мають бути різні рівні (міжнародні, національні, регіональні, інституційні);
- переробка та інформаційно-аналітична обробка ресурсів має бути структурована відповідно до класифікації наук, типів і видів електронних ресурсів тощо;

– наявність формування комплексу власних електронних наукових ресурсів у вигляді електронних бібліотек, репозитаріїв, розподілених банків знань і баз даних (бібліографічних, аналітичних, фактографічних), електронних журналів та електронних копій друкованих наукових видань тощо.

Таким чином, створюючи бібліотечне інформаційне середовище, має бути:

- надано доступ до вітчизняних і світових електронних ресурсів;
- сформовано середовище взаємодії вчених шляхом створення або представлення віртуальних тематичних дискусій і конференцій за актуальними науковими проблемами, сприяння встановленню контактів із зарубіжними колегами тощо [8].

Найбільш поширені види електронних ресурсів, які становлять значний інтерес для науковців, групуються за такими напрямками: періодичні видання, які є найбільш ефективним джерелом наукової інформації, що містять актуальні наукові результати; окремі статті й препринт; книги та монографії; науково-дослідні звіти; автореферати і дисертації; матеріали конференцій та інші інформаційні ресурси.

У 2007 р. Асоціація дослідних бібліотек США, куди входять 123 бібліотеки університетів та коледжів, провела дослідження щодо використання електронних ресурсів вільного доступу, які типи та види ресурсів вільного доступу бібліотеки вважають за необхідне долучити до своїх колекцій. 97 % віддали перевагу електронним журналам, 87 % – урядовим документам, 80 % – книгам і дисертаціям, 62 % – статистичним матеріалам, серед інших електронних документів – аудіо, графіка, зображення, відео, лекції, навчальні матеріали та ін. [10].

Створення бібліотечних електронних ресурсів та надання доступу до них, безумовно, пов'язане з питанням удосконалення бібліотечних веб-сайтів, які виконують роль провідника до бази знань, до широкого спектра наукової інформації, задовольняючи всі потреби користувачів, а також надаючи доступ до інформації віддаленим користувачам.

Крім основних критеріїв забезпечення організаційно-технічної підтримки в наданні вільного доступу до інформації (адаптація під різні веб-браузери, відображення стилів, програмування, перевантаження веб-сторінок «важкими» елементами тощо), одним з основних завдань для створення позитивного іміджу бібліотеки та популяризації наукових здобутків в інтернет-просторі є безпроблемне та швидке входження на веб-сайт з будь-якої пошукової системи для отримання основної інформації про діяльність бібліотек, послуги, фонди, інформаційно-аналітичної, бібліографічної та довідкової продукції, тобто всієї вторинної

інформації; про події (наукові конференції, презентації, виставки), а також забезпечення швидкого та якісного пошуку необхідної інформації і забезпечення вільного доступу до електронних бібліотечних продуктів і наукових інтернет-ресурсів.

Керування колекцією електронних ресурсів у бібліотеці – досить складний процес, який потребує чіткої організації, вироблення технологій щодо їх відбору, каталогізації, популяризації, аналізу статистики використання, дотримання авторських прав на інтелектуальну інформацію тощо.

Велике значення має змістовна частина електронних ресурсів, тобто контент, який формується, виходячи з напряму діяльності бібліотечних установ, профільності, з аналізу запитів і потреб користувачів.

Критерієм відбору електронних ресурсів можуть бути правила, що зазвичай використовують при відборі друкованих ресурсів:

– ресурс повинен відповідати науковим цілям і завданням, що виконуються в організаціях;

– доповнювати вже існуючі колекції;

– формуватися з урахуванням тематичного профілю;

– мати наукове рецензування;

– відповідати вимогам цільової аудиторії.

Поряд з методами формування електронних ресурсів і наповненням електронної бібліотеки важливим завданням є дотримання принципів максимального доступу до різноманітної наукової інформації. Так, портал Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (<http://www.nbuv.gov.ua/node/592>) пропонує своїм читачам на безкоштовній основі відкритий доступ до електронних повнотекстових інформаційних ресурсів, до переліку яких входять:

1. Наукова періодика України (<http://archive.nbuv.gov.ua/portal/>) – це електронний архів наукових періодичних видань (депозитарій), який налічує 1802 електронних наукових періодичних видань (журналів і збірників), 50 з яких часописи, що не мають друкованих аналогів.

2. Реферативна база даних (<http://nbuv.gov.ua/node/480>), яка здійснює забезпечення вільного доступу до інформації про результати наукової діяльності вітчизняних учених і фахівців.

3. Автореферати дисертацій, захищених в Україні (http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64_r_81/cgiirbis_64.exe?C21COM=F&I21DBN=ARD_EX&P21DBN=ARD&S21FMT=&S21ALL=&Z21ID=) – електронна повнотекстова колекція авторефератів дисертацій (1998–2011).

4. Наукова електронна бібліотека (http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64_r_81/cgiirbis_64.exe?C21COM=F&I21DBN=VFEIR&P21DBN=

VFEIR&S21FMT=&S21ALL=&Z21ID=) – політематичне зібрання електронних документів, що формується за пріоритетними напрямками науки, освіти, культури, економіки, виробництва, управління тощо, містить електронні матеріали, серед яких наукові видання, монографії, довідники, енциклопедії, словники, підручники, методичні посібники.

5. Аналітична інформація (<http://nbuv.gov.ua/node/555>), представлена в інформаційно-аналітичних виданнях, що створені трьома підрозділами НБУВ: Фондом Президентів України, Службою інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади (СІАЗ) і Національною юридичною бібліотекою (НЮБ). Матеріали орієнтовані на задоволення інформаційно-аналітичних запитів органів державної влади всіх рівнів, громадських організацій, економічних структур, наукових працівників, які цікавляться суспільствознавчою тематикою.

6. Історико-культурні фонди (<http://nbuv.gov.ua/node/568>) – електронні ресурси, що містять інформацію про унікальне зібрання документних джерел із фондів НБУВ: книги, журнали, продовжувані видання, карти, ноти, образотворчі матеріали, рукописи, стародруки, газети, пам'ятки слов'янської писемності та рукописні книги, архіви та книжкові колекції видатних діячів української й світової науки та культури.

7. Цифрова бібліотека (http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_ir/cgiirbis_64.exe?C21COM=F&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&S21CNR=20&Z21ID=) – електронні колекції оцифрованих документів із фондів НБУВ.

8. Спеціалізовані бібліотеки (<http://nbuv.gov.ua/node/134>) – електронні інформаційні ресурси НБУВ, згруповані в тематичні колекції різного профілю з відповідним пошуковим апаратом.

9. Електронний архів В. Вернадського (http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_eav/cgiirbis_64.exe?C21COM=F&I21DBN=EAV&P21DBN=EAV&S21CNR=20&Z21ID=) – електронна колекція документних джерел, що стосуються життя і творчості геніального вченого, першого президента Української академії наук академіка В. Вернадського.

10. Інформаційно-бібліографічні ресурси (<http://www.nbuv.gov.ua/node/566>).

11. Видання бібліотеки (<http://www.nbuv.gov.ua/node/626>): «Бібліотечний вісник», «Библиотеки национальных академий наук: проблемы функционирования, тенденции развития», «Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського», «Рукописна та книжкова спадщина України: археографічне дослідження унікальних архівних та бібліотечних фондів», «Українська біографістика».

За статистичними даними (<http://archive.nbuv.gov.ua/library/webstat.html>) найбільш популярним є репозитарій електронних версій наукової періодики України – до нього звертається 80 % користувачів, яким щодоби надається 0,3 млн статей (три статті щосекунди).

Доступ до електронних повнотекстових інформаційних ресурсів здійснюється як у вільному, так і в локальному, інтернет-доступі [наприклад, з комп'ютерів у читальних залах організовано доступ до віртуального читального залу Російської державної бібліотеки (зокрема, дисертаційного фонду)].

Також бібліотека надає можливість читачам безкоштовно отримати інформацію в онлайн-режимі до передплатених ресурсів провідних інформаційних установ світу: доступ до колекції ARDI (Access to Research for Development and Innovation) – <http://www.nbuv.gov.ua/node/754>, що містить понад 200 різноматематичних науково-технічних журналів провідних світових видавництв Elsevier, American Association for the Advancement of Science та ін.; доступ до електронних ресурсів Institute of Physics Publishing (<http://www.nbuv.gov.ua/node/688>), колекція якого містить понад 400 тис. повнотекстових статей із 70 періодичних видань від 1874 р. до сьогодні з таких галузей знань, як фізика, механіка, біофізика, астрономія, геофізика, атомна, молекулярна та ядерна фізика, хімія, математика, метрологія, обчислювальна техніка та ін.

У наданні таких можливостей, безперечно, виявляється важлива роль бібліотеки як провідника до сучасної наукової думки та поширення знань, у забезпеченні оперативного відкритого доступу до наукових статей, встановлення наукової комунікації, підтримка та приєднання до всесвітнього руху за «відкритий доступ» до журнальної наукової інформації, оскільки доступ до інформації є одним з основних принципів бібліотечної діяльності. Як показують дані значна кількість наукових публікацій українських учених (від 170 до 200 тис. на рік) залишається невідомою не лише світовій, а часто і вітчизняній науці, тому один із шляхів підвищення авторитету української науки у світі – це відкритий доступ як нова модель наукової комунікації [9].

Історія відкритого доступу починається з 1991 р., але всесвітнього значення набула у 2001 р. на конференції в Будапешті і дістала назву Будапештська ініціатива відкритого доступу. Суть цієї ініціативи полягає в тому, що доступ до наукової (рецензованої) інформації через Інтернет повинен бути відкритим, із правом кожного користувача читати, завантажувати, копіювати, поширювати, роздруковувати, шукати або робити посилання на повнотекстові статті, проводити пошук

роботами-індексаторами, вводити їх як дані в програмне забезпечення або використовувати для інших законних цілей за відсутності фінансових, правових і технічних перешкод. Єдиним обмеженням на відтворення й розповсюдження має бути право автора контролювати цілісність своєї роботи та обов'язкові посилання на його ім'я при використанні та цитуванні роботи. Рух за відкритий доступ до інформації набув такого стрімкого розвитку, що, починаючи з 2008 р., по всьому світі святкується Тиждень відкритого доступу.

Надання відкритості пов'язане з деякими правовими проблемами, з якими стикаються бібліотеки: забезпечення правового функціонування електронних ресурсів, необхідність забезпечення вільного доступу користувачів до електронної інформації без порушень авторських прав, захист авторських прав бібліотек, що створюють і поширюють електронні документи.

На підтримку вирішення цих питань ІФЛА визнає, що виготовлення бібліотекарями електронних копій матеріалів, захищених авторським правом, і їх тимчасове зберігання в системі електронної доставки документів не слід вважати порушенням авторських прав і вважає необхідним законодавче закріплення за бібліотеками та архівами можливості переведення в цифрову форму захищених авторським правом текстів і зображень з метою забезпечення їх збереження й консервації.

Тому сучасна роль бібліотек як загальнодоступних центрів до інформації та знань – формувати, зберігати електронні інформаційні ресурси, створювати рівні можливості всім категоріям користувачів працювати з електронним фондом, надавати інтерактивні послуги, що, у свою чергу, сприяє відкритому доступу до всесвітніх наукових, освітнянських, художньо-культурних електронних ресурсів.

Можна констатувати, що надання всіх цих можливостей передусім націлено на вирішення таких завдань: досягнення якісно нового рівня, повноти й оперативності задоволення інформаційних потреб усіх користувачів з метою підвищення якості наукових досліджень; найбільш ефективного використання можливостей сучасних інформаційних технологій; оперативного інформування наукової громадськості про результати наукової діяльності; входження наукової громадськості України у світову інформаційну громадськість і світовий інформаційний ринок; оперативне й найбільш повне інформування наукової громадськості світу про наукові дослідження й розробки в організаціях [6].

Список використаних джерел

1. Десять лет с Будапештской инициативой открытого доступа: устанавливая открытость [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.opensocietyfoundations.org/openaccess/boai-10-translations/russian>. – Дата доступа: 15.03.2013. – Загл. с экрана.
2. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки : Закон України [Електронний ресурс] // Відом. Верховної Ради України. – 2007. – № 12. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/537-16>. – Назва з екрана.
3. Про доступ до публічної інформації : Закон України [Електронний ресурс] // Відом. Верховної Ради України. – 2011. – № 32. – Ст. 314. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2939-17>. – Назва з екрана.
4. Монахов В. Информация как общественное достояние: политико-правовые грани проблемы : докл. на Междунар. конф. «Информация как общественное достояние: обеспечение доступа в библиотеках» [Электронный ресурс] / В. Монахов. – СПб., 2004. – 27 окт. – Режим доступа: <http://www.nlr.ru:8101/tus/271004/monahov.htm>. – Загл. с экрана.
5. Самохіна Н. Формування наукової електронної бібліотеки Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського / Н. Самохіна // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України. – К., 2012. – Вип. 34. – С. 13–16.
6. Спірін О. М. Проектування системи електронних бібліотек наукових і навчальних закладів АПН України [Електронний ресурс] / О. М. Спірін, В. М. Саух, В. А. Резніченко (та ін.) // Інформаційні технології і засоби навчання. – 2009. – № 6 (14). – Режим доступу: <http://www.ime.edu-ua.net/em.14.html>. – Назва з екрана.
7. Шемаєва Г. В. Перспективні напрями електронних інформаційних ресурсів бібліотек / Г. В. Шемаєва // Бібл. вісн. – 2012. – № 3. – С. 3–7.
8. Шемаєва Г. В. Роль бібліотеки у формуванні науково-освітнього інформаційного простору в контексті Болонської конвенції [Електронний ресурс] / Г. В. Шемаєва. – Режим доступу: http://library.uira.kharkov.ua/library/Left_menu/Arhiv/docladi/Shemaeva.htm. – Назва з екрана.
9. Ярошенко Т. Колекція ресурсів вільного доступу – складова сучасного бібліотечного фонду / Т. Ярошенко // Бібл. форум України. – 2011. – № 1. – С. 49–51.
10. Ярошенко Т. О. Відкритий доступ – шлях до присутності України у світовій науковій спільноті / Т. О. Ярошенко // Вища шк. – 2011. – № 3. – С. 47–51.